

VÀI SUY NGHĨ VỀ VIỆC GÌN GIỮ VÀ PHÁT HUY DI SẢN LÀNG NGHỀ TRUYỀN THỐNG VIỆT NAM HIỆN NAY

| NGUYỄN THỊ LAN HƯƠNG

Email: nguyenlanhuongvicas@gmail.com

Vụ Khoa học và Công nghệ, Ban Tuyên giáo Trung ương

SOME THOUGHTS ON PRESERVING AND PROMOTING CULTURAL HERITAGES OF VIETNAMESE TRADITIONAL CRAFT VILLAGES TODAY

TÓM TẮT

Di sản làng nghề truyền thống trong tư cách là một bộ phận quan trọng của di sản văn hóa dân tộc đang chịu sự tác động mạnh mẽ của quá trình toàn cầu hóa trên thế giới cũng như của công cuộc công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước.

Bên cạnh những thời cơ để phát triển, sáng tạo và bổ sung những giá trị mới nhằm thích ứng với xu thế của thời đại, di sản làng nghề cũng phải đối mặt với nhiều nguy cơ đe dọa làm mai một, biến dạng và thậm chí mất đi nhiều giá trị văn hóa truyền thống. Đây chính là yêu cầu thực tiễn đang đặt ra cho công tác bảo tồn và phát huy di sản văn hóa dân tộc nói chung và di sản làng nghề truyền thống nói riêng ở Việt Nam hiện nay.

Từ khóa: Di sản văn hóa làng nghề truyền thống, giá trị, gìn giữ, phát huy.

ABSTRACT

The cultural heritages of traditional craft villages as an important part of the national cultural heritage is being strongly influenced by the globalization process in the world as well as the process of national industrialization and modernization.

Besides the opportunities to develop, create and add new values to adapt to the trend of the times, the cultural heritage of craft villages also faces many threats of being faded, deformed and even lost many traditional cultural values. This is a practical requirement for the preservation and promotion of national cultural heritage in general and the cultural heritage of traditional craft villages in particular in Vietnam today.

Keywords: Cultural heritages of traditional craft villages, values, preserve, promote

Lời dẫn

Đẩy mạnh công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước cùng với sự giao lưu, hội nhập toàn diện, giao thương mở rộng để thích ứng với bối cảnh toàn cầu hóa - một xu thế tất yếu khách quan trong lịch sử phát triển của nhân loại... đã tạo nên những chuyển biến to lớn trong đời sống kinh tế, xã hội và đặc biệt là văn hóa. Có thể nói, quá trình toàn cầu hóa trên lĩnh vực văn hóa đang diễn ra hết sức sôi động với sự bùng nổ của các phương tiện truyền thông và các ngành công nghiệp văn hóa.... Trong bối cảnh ấy, di sản văn hóa dân tộc mà một bộ phận quan trọng là di sản làng nghề truyền thống đã, đang và sẽ chịu sự tác động mang tính hai mặt của quá trình toàn cầu hóa - như nhà báo Robert J. Samuelson đã ví quá trình ấy là “thanh gươm hai lưỡi”: một mặt, di sản làng nghề truyền thống có cơ hội tiếp cận và ứng

dụng những thành tựu của khoa học công nghệ hiện đại để sáng tạo, bổ sung thêm nhiều giá trị mới đảm bảo cho tính chất tiên tiến của nền văn hóa dân tộc, song mặt khác lại phải đối mặt với nhiều nguy cơ đáng lo ngại, đó là việc nhiều giá trị văn hóa truyền thống bị mai một, bí quyết nghề nghiệp bị thất truyền, sự thâm nhập và lấn át của công nghệ và kỹ thuật hiện đại đang ngày càng đe dọa kỹ thuật dân gian cổ truyền... Nói cách khác, xu hướng thương mại hóa mà mục tiêu chính là lợi nhuận đang làm cho các giá trị văn hóa truyền thống của làng nghề bị phai mờ, giá trị kinh tế được chú trọng mà xem nhẹ giá trị văn hóa - cái hồn của làng nghề. Quá trình trên tất yếu sẽ dẫn đến hệ quả nhiều giá trị của di sản làng nghề truyền thống nếu không có chiến lược bảo tồn, sẽ bị mai một và biến mất cả ở hiện tại và tương lai.

Gìn giữ và phát huy di sản làng nghề truyền thống trong bối cảnh hiện nay - những vấn đề cần quan tâm

Trước hết, đánh giá đúng vai trò và vị trí của di sản làng nghề (bao gồm di sản văn hóa vật thể và di sản văn hóa phi vật thể) hiện nay là việc làm hết sức cần thiết, từ đó có những ứng xử xứng đáng và phù hợp đối với loại hình di sản này. Theo đó, công việc cần phải làm ngay là tổng kiểm kê di sản làng nghề truyền thống với các hoạt động sưu tầm, thu thập và đánh giá kho tàng di sản văn hóa cụ thể ở mỗi làng nghề, trên cơ sở đó tiến hành phân loại những thành tố vẫn còn tồn tại và tồn tại như thế nào, những thành tố/giá trị đã bị biến mất, đang bị mai một... để có phương hướng bảo tồn phù hợp.

Trong những năm qua, nằm trong chương trình bảo tồn và phát huy giá trị văn hóa của các dân tộc Việt Nam, công tác bảo tồn và phát huy giá trị di sản làng nghề cũng đã đạt được những kết quả đáng kể với hàng loạt các dự án nghiên cứu được triển khai ở các địa phương. Đặc biệt phải kể tới việc xây dựng ngân hàng dữ liệu về di sản văn hóa Việt Nam đã và đang được quan tâm thực hiện bởi Viện Văn hóa Nghệ thuật quốc gia Việt Nam, trong đó khối lượng di sản làng nghề chiếm tỷ lệ khá lớn. Hiện nay, với việc ứng dụng các thành tựu của công nghệ thông tin, các giá trị di sản làng nghề đã và đang được lưu giữ bằng các phương tiện và kỹ thuật hiện đại, trong đó phải kể đến công nghệ “số hóa tri thức”. Theo đó, các kinh nghiệm, kỹ thuật chế tác sản phẩm của các ngành nghề/làng nghề được tư liệu hóa với sự hoán đổi từ “lưu” bằng trí nhớ (của nghệ nhân) vốn bị giới hạn bởi nhiều yếu tố khách quan và chủ quan sang các thiết bị số hóa với lưu lượng dữ liệu khổng lồ. Ứng dụng thành công công nghệ này, hứa hẹn chúng ta sẽ có một kho tư liệu đồ sộ về các ngành nghề thủ công và đặc biệt là có thể bảo vệ chúng một cách bền vững trước thách thức của thời gian, phục vụ đắc lực hoạt động nghiên cứu cũng như việc truyền dạy nghề cho nhiều thế hệ mai sau. Đây được xem là một trong những hướng bảo tồn có hiệu quả và phổ biến trên thế giới hiện nay.

Bảo tồn và phát huy giá trị di sản làng nghề truyền thống phải dựa trên quan điểm chấp nhận sự tồn tại song song giữa yếu tố truyền thống và hiện đại, cái cũ và cái mới, cái xưa và cái nay. Bên cạnh các giá trị truyền thống sẽ là sự xuất hiện các giá trị mới, trong đó yếu tố truyền thống là cái đã được hình thành và tồn tại lâu đời nên không dễ dàng mất đi, tuy nhiên, nếu chỉ khư khư giữ cái truyền thống mà không chịu tiếp thu cái mới (ở đây chúng tôi muốn nhấn mạnh đến việc áp dụng những công nghệ, kỹ thuật tiên bộ vào sản xuất ở các làng nghề truyền thống) thì các làng nghề rất khó có thể tồn tại trong giai đoạn hiện nay, và khi ấy, đương nhiên, các di sản làng nghề

cũng theo đó mà bị mai một và mất đi. Quan điểm bảo tồn phù hợp được đề xuất ở đây là: bảo tồn công nghệ cổ truyền tinh xảo, độc đáo trong những khâu mà máy móc không thể thay thế, đòi hỏi sự can thiệp và phát huy sự khéo léo của các kỹ thuật thủ công bên cạnh việc tập trung đổi mới, phát triển công nghệ tiên tiến hiện đại phù hợp để áp dụng vào trong sản xuất ở các làng nghề. Nguyên tắc này được các nhà khoa học nhận định là “hiện đại hóa công nghệ truyền thống và truyền thống hóa công nghệ hiện đại”.

Trong di sản làng nghề cần dành sự quan tâm đặc biệt cho di sản văn hóa phi vật thể - cụ thể ở đây là các bí quyết nghề nghiệp được lưu giữ ở các nghệ nhân, bởi đặc thù của di sản văn hóa này là tồn tại trong trí nhớ và chủ yếu được lưu truyền qua truyền miệng. Một nguyên tắc được đề xuất ở đây là: vật thể hóa di sản văn hóa phi vật thể. Theo đó, các nhà nghiên cứu sẽ tiến hành điều tra, sưu tầm, ghi chép bằng giấy bút và đặc biệt là sử dụng các phương tiện kỹ thuật nghe nhìn hiện đại để lưu giữ lại những kỹ năng, kỹ thuật cùng những tri thức mà người nghệ nhân sử dụng trong việc trình diễn, chế tác các sản phẩm thủ công truyền thống. Mục tiêu hướng tới của việc làm này chính là xây dựng các kho lưu trữ, ngân hàng dữ liệu về di sản làng nghề ở trung ương và địa phương.

Với bối cảnh toàn cầu hóa hiện nay, lưu giữ di sản làng nghề ngay trong chính môi trường đã sản sinh ra chúng, trong đời sống cộng đồng được xem là hướng bảo tồn bền vững và là mục tiêu quan trọng cần hướng tới của các nhà bảo tồn, và các nhà nghiên cứu gọi đó là nguyên tắc “Bảo tồn sống”. Các di sản làng nghề truyền thống đã, đang và sẽ tiếp tục được sản sinh, tồn tại và nuôi dưỡng trong các làng nghề, nếu bị tách khỏi môi trường này hay có bất cứ hành động nào làm thay đổi, tổn hại đến môi trường nhân văn theo ý muốn chủ quan thì di sản văn hóa sẽ không còn sức sống và nguy cơ bị mai một rồi biến mất sẽ là tất yếu. Do vậy, nhiệm vụ của các nhà bảo tồn là cần đưa các di sản trở lại với chủ thể sáng tạo và tạo điều kiện để chúng tồn tại và phát triển tốt nhất trong môi trường đã sản sinh ra chúng. Ở đây cần phải nhấn mạnh đến vai trò của nghệ nhân - chủ thể sáng tạo ra di sản làng nghề, là nơi lưu giữ bộ phận di sản văn hóa phi vật thể hết sức quan trọng và Unesco đã gọi họ là “báu vật nhân văn sống”. Bảo tồn và phát huy di sản làng nghề chính là bảo vệ những nghệ nhân, theo hướng là Nhà nước và cộng đồng quan tâm đến lợi ích thiết thực của nghệ nhân, tạo điều kiện tốt nhất về vật chất và tinh thần để họ dành toàn bộ sức lực, trí tuệ và tâm huyết cho sáng tạo nghệ thuật cũng như trao truyền tri thức, kinh nghiệm nghề nghiệp cho đời sau. Từ thực tế nghiên cứu, một số nhà khoa học đã từng đưa ra ý tưởng và thực hiện khá hiệu quả “mô hình bảo tàng hóa di sản làng nghề” nhằm bảo tồn các giá trị làng nghề truyền thống, mà theo

PGS. TS Đặng Văn Bài thì đó là việc đưa các di sản văn hóa nguyên gốc, tiêu biểu cùng toàn bộ môi trường sinh thái, nhân văn ở các làng nghề trở thành đối tượng bảo vệ, nghiên cứu, giáo dục, cung cấp dịch vụ văn hóa theo phương pháp bảo tàng học.

Về vấn đề truyền dạy và đào tạo nghề, các di sản làng nghề có thể tồn tại một cách sống động trong cộng đồng, môi trường đã sản sinh và nuôi dưỡng chúng hay không, các giá trị mới có thể tiếp tục được sáng tạo hay không là phụ thuộc lớn vào việc truyền dạy nghề ở các làng nghề truyền thống hiện nay, trong đó vấn đề được quan tâm nhất chính là phương thức truyền nghề. Thực tế cho thấy, học nghề trực tiếp từ nghệ nhân là hình thức học nhanh và hiệu quả nhất. Do vậy, Nhà nước cần có chính sách hỗ trợ kinh phí mở lớp học mời các nghệ nhân có nhiều kinh nghiệm và tay nghề cao truyền dạy nghề cả về lý thuyết lẫn thực hành cho lớp trẻ để họ tiếp thu được những bí quyết nghề và tự tin sáng tạo.

Một hoạt động nữa cũng rất cần được quan tâm trong công tác bảo tồn, đó là phổ biến, giáo dục giá trị của các di sản làng nghề trong cộng đồng dựa trên quan điểm: bảo tồn và phát huy di sản làng nghề là trách nhiệm của toàn xã hội, chỉ khi hiểu rõ được giá trị và tầm quan trọng của di sản văn hóa thì cộng đồng mới có ý thức và hành động bảo tồn đúng đắn và phù hợp. Theo đó, cần tận dụng sự hỗ trợ đắc lực của các phương tiện truyền thông hiện đại, đa dạng hóa các chương trình tuyên truyền với những thông tin cụ thể, gần gũi, thiết thực đối với đời sống sinh hoạt của người dân, giúp họ có những hiểu biết nhất định về vai trò, vị trí của di sản làng nghề, không chỉ tạo cho họ lòng yêu mến và ý thức bảo vệ di sản, ý thức coi trọng nghề nhân mà thậm chí còn có khả năng huy động sự đóng góp của cộng đồng cho hoạt động bảo tồn. Đối với giới trẻ, cần áp dụng và nhân rộng việc giáo dục về giá trị của di sản làng nghề truyền thống trong chương trình giáo dục phổ thông - bao gồm cả giáo dục chính khóa và ngoại khóa, qua đó khơi dậy lòng tự hào và ý thức bảo tồn di sản văn hóa truyền thống của dân tộc. Một trong những hình thức giáo dục rất có hiệu quả là giáo dục thông qua các hiện vật gốc, các thước phim tư liệu - kết quả của quá trình sưu tầm, kiểm kê tại các làng nghề đã đề cập tới ở trên. Bởi vì, các hiện vật gốc, hình ảnh, âm thanh có khả năng gây xúc cảm thẩm mỹ tới người xem thông qua sự cảm thụ trực quan, cái đẹp sẽ được người xem cảm thụ một cách trực tiếp, nhanh và thoải mái hơn nhiều so với giảng dạy lý thuyết mơ hồ và khô khan. Hình thức giáo dục di sản này đã được áp dụng rất phổ biến và đem lại những hiệu quả thiết thực ở nhiều nước trên thế giới.

Một hướng bảo tồn nữa chúng tôi muốn đề cập tới, đó là phát triển du lịch làng nghề - một trong những biện

pháp đóng vai trò tích cực trong hoạt động gìn giữ và phát huy di sản làng nghề với ý nghĩa quảng bá di sản văn hóa Việt Nam ra thế giới. Với hệ giá trị vốn có, làng nghề truyền thống đã và đang trở thành điểm du lịch hấp dẫn đối với du khách trong và ngoài nước, tuy nhiên, phát triển du lịch làng nghề cần phải được tiến hành theo định hướng “phát triển du lịch hiệu quả trên các mặt kinh tế, xã hội và môi trường”, đây được xem là hướng phát triển bền vững trong hiện tại và tương lai.

Đào tạo đội ngũ những người làm công tác bảo tồn ở trung ương và địa phương cũng là vấn đề rất cần được coi trọng của ngành văn hóa trong thời điểm hiện nay. Theo đó, cán bộ văn hóa không chỉ được bồi dưỡng, nâng cao về năng lực chuyên môn qua các lớp tập huấn, đào tạo nghiệp vụ mà còn cần được trải nghiệm trực tiếp trong các hoạt động ở làng nghề. Đây chính là điều kiện cần và đủ cho những tư vấn chính sách cũng như cách thức bảo tồn di sản phù hợp và khả thi. Một trong những việc cần làm hiện nay là rà soát, quy hoạch lại đội ngũ cán bộ văn hóa ở trung ương và địa phương, trên cơ sở đó phân loại và có kế hoạch cụ thể cho công tác đào tạo và bồi dưỡng cán bộ chuyên trách về di sản.

Sau cùng, chúng tôi cho rằng, rất cần có chính sách quan tâm hỗ trợ của Nhà nước cho các làng nghề truyền thống trong việc tìm đầu ra cho sản phẩm cũng như quảng bá các giá trị của di sản làng nghề, bởi đó chính là những điều kiện tiên quyết để các làng nghề có thể tồn tại và phát triển lâu dài.

Lời kết

Di sản làng nghề truyền thống trong kho tàng di sản văn hóa dân tộc nói chung được xem là sức mạnh nội sinh tiềm tàng, thúc đẩy sự phát triển bền vững của đất nước trong bối cảnh hiện nay. Do vậy, bảo tồn di sản làng nghề không chỉ là nghĩa vụ mà còn là quyền lợi thiết thực của mỗi cá nhân. Trong bối cảnh toàn cầu hóa, khi vấn đề phát triển văn hóa ở mỗi quốc gia đang có nhiều thuận lợi song cũng phải đối mặt với những thách thức không nhỏ thì mỗi cá nhân, mỗi tổ chức, mỗi nhóm xã hội và cả cộng đồng dồn sức cho việc bảo tồn di sản làng nghề nói riêng và di sản văn hóa dân tộc nói chung phải được xem như một quyền lợi tất nhiên. Nắm vững quy luật để tìm ra phương thức, hoạch định chiến lược để phát triển, hội nhập và giải quyết những vấn đề đang nổi cộm hiện nay, có hệ thống giải pháp, biện pháp cụ thể và hiệu quả chính là những điều kiện cần và đủ để công tác gìn giữ và phát huy di sản văn hóa dân tộc trong đó có bộ phận di sản làng nghề truyền thống có thêm nhiều thành tựu trong giai đoạn đẩy mạnh công nghiệp hóa, hiện đại hóa đất nước cũng như trong xu hướng toàn cầu hóa và hội nhập của nhân loại.

CULTURE

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. **Nguyễn Chí Bền (2006)**, *Văn hóa Việt Nam, mấy vấn đề lý luận và thực tiễn*, Nxb. Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
2. **Cục Di sản văn hóa (2007)**, *Bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể, tập 1*, Hà Nội.
3. **Nguyễn Khoa Điềm (chủ biên) (2001)**, *Xây dựng và phát triển nền văn hóa Việt Nam tiên tiến, đậm đà bản sắc dân tộc*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội.
4. **Phạm Duy Đức (chủ biên) (2006)**, *Những thách thức của văn hóa Việt Nam trong quá trình hội nhập kinh tế quốc tế*, Nxb. Văn hóa - Thông tin, Hà Nội.
5. **Trần Văn Luận (1992)**, “Thực trạng và giải pháp nhằm khôi phục và phát triển một số nghề truyền thống”, *Nghiên cứu kinh tế*, 5(189), tr. 14-19.
6. **Lê Hồng Lý (chủ nhiệm) (1999)**, *Nghề thủ công mỹ nghệ đồng bằng sông Hồng: Tiềm năng, thực trạng và một số kiến nghị*, *Đề tài khoa học cấp Bộ*, Viện Nghiên cứu Văn hóa dân gian, Hà Nội.
7. **Maruoka (2000)**, “Chính sách khôi phục và phát triển nghề thủ công mỹ nghệ truyền thống ở Nhật Bản”, *Nghiên cứu kinh tế*, 8(267), tr. 71-76.
8. **Phan Ngọc (2002)**, *Bản sắc văn hóa Việt Nam*, Nxb. Văn hóa – Thông tin, Hà Nội.
9. **Nhiều tác giả (2009)**, *Bảo tồn và phát huy di sản văn hóa phi vật thể ở Việt Nam*, Viện Văn hóa Nghệ thuật Việt Nam xuất bản, Hà Nội.
10. **Nhiều tác giả (2010)**, *Hiện đại và động thái của truyền thống ở Việt Nam: Những cách tiếp cận nhân học*, Quyển 1, Quyển 2, Nxb Đại học quốc gia Tp. Hồ Chí Minh, Tp. Hồ Chí Minh.
11. **Dương Bá Phượng (2001)**, *Bảo tồn và phát triển các làng nghề trong quá trình công nghiệp hóa*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
12. **Nguyễn Văn Thanh (2003)**, *Những mảng tối của toàn cầu hóa*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội.
13. **Ngô Đức Thịnh (2010)**, *Bảo tồn, làm giàu và phát huy các giá trị văn hóa truyền thống Việt Nam trong đổi mới và hội nhập*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.
14. **Ngô Đức Thịnh (chủ biên) (2010)**, *Những giá trị văn hóa truyền thống Việt Nam*, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội.
15. **Lưu Minh Trí (biên soạn) (2009)**, *Tìm trong truyền thống và di sản*, Nxb. Lao động, Hà Nội.
16. **Phạm Thái Việt (2006)**, *Toàn cầu hóa: Những biến đổi lớn trong đời sống chính trị quốc tế và văn hóa*, Nxb. Khoa học xã hội, Hà Nội.